

Vilniaus universitetas

Saulė Petronienė

LIETUVIŲ KALBOS BŪTŪJŲ LAIKŲ REIŠMĖS IR JŲ ATITIKMENYS ANGLŲ
KALBOJE

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, filologija (04H)

Vilnius, 2009

Disertacija rengta 2003–2008 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Aldona Paulauskienė (Kauno technologijos universitetas,
humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Filologijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas

doc. dr. Albinas Drukteinis (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H);

Nariai:

prof. habil. dr. Aldona Paulauskienė (Kauno technologijos universitetas,
humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)
prof. habil. dr. Vitas Labutis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H)
assoc. prof. dr. Andra Kalnača (Latvijos universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H)
doc. dr. Saulius Keturakis (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai
mokslai, filologija – 04 H)

Oponentai:

prof. habil. dr. Audronė Kaukienė (Klaipėdos universitetas, humanitariniai
mokslai, filologija – 04 H)
doc. dr. Meilutė Ramonienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H)

Disertacija bus ginama viešame Filologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2009 m.
gegužės 22d. 12 val. Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto 10 auditorijoje.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2009m. balandžio ... d.
Su disertacija galima susipažinti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Vilnius University

Saulė Petronienė

THE MEANING OF LITHUANIAN PAST TENSES AND THEIR EQUIVALENTS IN
ENGLISH

Doctoral thesis
Humanities, philology (04 H)

Vilnius, 2009

The research was carried out in 2003–2008 at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities.

Supervisor:

prof. habil. dr. Aldona Paulauskienė (Kaunas University of Technology, Humanities, Philology – 04 H)

The thesis defence is to be held at the Scientific Board (Philological branch):

Chairman

doc. dr. Albinas Drukteinis (Klaipėda University, Humanities, Philology – 04 H)

Members

prof. habil. dr. Aldona Paulauskienė (Kaunas University of Technology, Humanities, Philology – 04 H)

prof. habil. dr. Vitas Labutis (Vilnius University, Humanities, Philology – 04 H)

assoc. prof. dr. Andra Kalnača (University of Latvia, Humanities, Philology – 04 H)

doc. dr. Saulius Keturakis (Kaunas University of Technology, Humanities, Philology – 04 H)

Official opponents

prof. habil. dr. Audronė Kaukienė (Klaipėda University, Humanities, Philology – 04 H)

doc. dr. Meilutė Ramonienė (Vilnius University, Humanities, Philology – 04 H)

The thesis defence session is to take place at the public meeting of the Scientific Board (Philological branch) on 22 May 2009 at 12 a.m. at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Room 10.

The summary of the doctoral thesis was mailed on _____ April 2009.

The thesis is available at the library of Vilnius University.

Įvadas

Tyrimo objektas – ne tik vientisinių būtųjų lietuvių kalbos laikų reikšmės ir jų atitikmenys anglų kalboje, bet ir praeities raiškos formos, įtraukiant ir vadinamąsias sudurtines arba sudėtines laikų formas, dalyvius, vartojamus vietoj tiesioginės nuosakos atpasakojamojoje kalboje, ir predikatinės nelinksniuojamas neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvių formas.

Pasirinkti būtieji laikai dėl to, kad praeityje ryškiausia veiksmo trukmės ir baigtumo (rezultato) opozicija, labai svarbi nustatant laikų reikšmes ir būtojo dažninio laiko kilmę.

Neliečiamos būtųjų laikų stilistinės funkcijos.

Tyrimo naujumas ir aktualumas. Pirmiausia nauja yra tai, kad toks darbas, gretinant su anglų kalba, pirmas ir vienintelis lietuvių kalbotyroje. Lietuvių kalbos laikų reikšmės ir funkcijos aprašomos visose gramatikose, daugelyje studijų ir straipsnių, tačiau dar nėra atsižvelgta, kaip tos reikšmės atsispindi verčiant į kitas kalbas. Analitinis anglų kalbos laikų pobūdis geriau padeda suprasti ir įvertinti lietuvių kalbos laikų reikšmes ir funkcijas. Ieškojimas lietuvių kalbos laikų formoms atitikmenų anglų kalboje padeda geriau nustatyti visų būtųjų laikų reikšmes, ypač analitinių konstrukcijų gramatiškumą, dalyvių santykius su asmenuojamosiomis formomis.

Darbo tikslas – kiek galima geriau apibrėžti lietuvių kalbos praeities formų reikšmes, nustatyti kai kurių sintaksinių konstrukcijų (vadinamųjų analitinių laikų) paradigminius ryšius su vientisiniais laikais.

Pagrindiniai darbo **uždaviniai**:

1. Apsibrėžti tiriamąjį objektą, nustatyti lietuvių ir anglų kalbų būtųjų laikų paradigmas;
2. Kadangi lietuvių kalbos būtasis dažninis laikas nenagrinėtas kilmės požiūriu, mėginti jo kilmę paaiškinti remiantis veikslų opozicija. Nors šis aiškinimas ne naujas, bet gal jis bus kada nors jau tradicinio aiškinimo pamatas;
3. Įvertinti vadinamųjų sudurtinių pradėtinių *buvo beeinqs* tipo formų laiko ir modalumo reikšmes;

4. Išnagrinėti verčiant į anglų kalbą atpasakojamosios kalbos dalyvių modalines reikšmes ir nustatyti, ar jie yra tik tiesioginės nuosakos sinonimai, ar atskira nuosaka bendroje nuosakų paradigmoje;
5. Nustatyti, ar neveikiamosios rūšies formą turintys nelinksniuojami būtojo laiko dalyviai tikrai turi neveikiamosios rūšies reikšmę: ar konstrukcijos *čia žmogaus būta*; *čia žmogus buvęs*; *čia žmogus buvo* rūšies atžvilgiu yra opozicinės, ar sinoniminės.
6. Rasti lietuvių kalbos būtųjų laikų atitikmenis anglų kalboje.

Ištyrimo laipsnis. Tos gramatikos srities, kuri visą laiką buvo, yra ir bus tiriamą, ištyrimo laipsnio (rezultato) tiksliai nustatyti neįmanoma.

Niekas neabejoja dėl anglų kalbos analitinių laikų gramatiškumo, tačiau gramatika yra ne vien morfologija, bet ir sintaksė. Morfologijos studijos padariusios tiek įtakos Europos kalbų gramatiniam tyrinėjimui, kad vis dar diskutuojama, ar analitiniai germanų ir romanų kalbų laikai yra žodžių formos, ar dviejų žodžių grupės. Pavyzdžiui, Kurylovičius teigia, kad netgi prielinksninę prancūzų kalbos konstrukciją *sur la table* (*ant stalo*) galima laikyti vientisa forma. Jeigu tai būtų žodžių grupė, tai paklustų žodžių tvarkos dėsniams (Kuryłowicz 1964). Pastovi žodžių tvarka ir anglų kalbos analitinių laikų. Visos literatūros išvardyti čia neįmanoma, bet jos yra daug, ir nuomonės skirtingos. Ypač daug XX a. antrojoje pusėje diskutuota dėl lietuvių kalbos analitinių laikų ir jų santykio su asmenuojamosiomis veiksmažodžio formomis. Tai plačiau atsispindės pačiame darbe. Įvade galima pasakyti tik tiek, kad ir iki šiol yra trys sprendimai: akademinės lietuvių kalbos gramatikos laikosi nuomonės, kad analitiniai laikai priklauso bendrai laikų paradigmai. Gramatikų recenzentai teigia, kad tai laisvieji žodžių junginiai (Girdenis ir Žulys 1973; Žulys 1979). Kiti mano, kad analitinės laikų formos užima tarpinę vietą tarp vientisinio ir sudurtinio tarinio (Labutis 1998). Čia jis šliejamas prie vientisinio tarinio. Paulauskienė taip pat rašo: „Jeigu du žodžiai reiškia tą patį, ką ir vienas žodis, ir atlieka tą pačią sintaksinę funkciją, tai jie negali nesantykiauti tarpusavy kaip to paties reiškinių skirtingos raiškos formos (Paulauskienė 1979).

Peržvelgus visas lietuvių kalbos gramatikas nuo pradžių iki akademinės tritomės (jos nuostatų laikytasi ir vienatomėse gramatikose), analitiniai lietuvių kalbos laikai aprašomi įvairiai: pirmosios Prūsų Lietuvos gramatikos analitinės formos įrašo į bendrą paradigmą su vientisinėmis (Kleinas 1653; 1654 in Balčikonis 1957; Sapūnas ir Šulcas

1673 in Sapūno ir Šulco Gramatika 1997), anoniminė Didžiosios Lietuvos gramatika į bendrą paradigmą įtraukia tik analitinę tariamosios nuosakos formą: *O kad būčiau buvęs* (Universitas Lingvarum Litvaniae 1737), Baranausko gramatikoje analitinių formų asmenavimo paradigmos nėra (Baranauskas 1896), Jauniaus įtrauktos į paradigmą tik yra *dirbęs, buvo bedirbęs, buvo dirbęs, bus dirbęs, būtų dirbęs* (ЯВНИСЬ 1908-1916). 1901 m. Jablonskio (Petro Kriaušaičio) gramatikoje analitinės formos įrašytos į bendrą paradigmą su asmenuojamosiomis formomis (Kriaušaitis 1901 in Jablonskis 1957), o 1922 m. gramatikoje atskirtos nuo vientisinių ir aprašytos dalyvio skyriuje, nors vadinamos laikų ir nuosakų lytimis (formomis) (Jablonskis 1957).

Būtaasis dažninis laikas yra visose XX a. gramatikose, tačiau apie jo istorinę kilmę kalbėjęs tik Otremskis (Otrębski 1956). Būtojo dažninio laiko susiformavimo priežastis veikslų opozicijos pamatu aiškina Paulauskienė (Paulauskienė 1994), bet šis aiškinimas kitų dar nepalaikytas ir neturi tradicijos.

Ne iki galo iširta (nors diskutuota labai daug) vadinamoji netiesioginė nuosaka (*modus relativus*) ir neveikiamosios rūšies formą turinčių nelinksniuojamų predikatinų dalyvių reikšmė.

Tiriamoji medžiaga – teorinė literatūra ir kalbų faktai.

Lietuvių kalbos faktai rinkti iš grožinės literatūros, šnekamosios kalbos. Kad atspindėtų rašytojų kartos, paminėsime tik po vieną atstovą (visų nuorodos yra darbo gale). Rinkta iš šių kartų: Avyžiaus, Baltakio, Bubnio, Granausko, Ivanauskaitės, Šerelytės. Po šio etapo pasirodė, kad trūksta pavyzdžių dabartinėse lietuvių kalbos gramatikose nustatytoms normoms. Tada papildomai rinkti pavyzdžiai iš įvairių šaltinių: tritomės akademinės gramatikos, tautosakos, Sirtauto ir Sližienės disertacijų (Sirtautas V. Veiksmožodinis tarinys dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. Vilnius, 1968; Sližienė N. Sudurtinės veiksmožodžio formos lietuvių literatūrinėje kalboje. Vilnius, 1965) (disertacijoje nurodyti pirminių šaltinių autoriai). Taip susikaupė faktinė medžiaga, atspindinti ne tik dabartinę praeities raišką, bet ir jos istoriją.

Anglų kalbos studijoms tenkintasi tuo, kas yra gramatikose (Sinclair 1990, Chalker 1991, Leech and Svartvik 1991, Alexander 1996, Biber, Conrad ir Leech 2004, Carter ir McCarthy 2006).

Tyrimo metodas: aprašomasis ir kontrastyvinis (Akhmanova 1972, Lado 1976; Hawkins 1986, Krzeszowski 1990, Bugarski 1991, Malmkjær 2002, Stig 2003).

Kontrastyvinė gramatika skiriasi nuo gretinamosios tuo, kad nevienodai aprašo kalbas: vienos kalbos faktai aprašomi išsamiai, o antros tik tie, kurie atspindi išeities pozicijoje esančios kalbos gramatinę sandarą (Gudavičius 2007).

Ginamieji teiginiai:

1. Laiko sąvoka visiems bendra, bet gramatinių laikų kiekis kalbose nevienodas, nes į laikų formų paradigmą įtraukiamos ir ne laiko reikšmę turinčios formos, rodančios veiksmo trukmę ar baigtumą. Tai, kas lietuvių kalboje reiškama veikslų formomis, anglų kalboje reiškama laikais.
2. Ginamas būtojo dažninio laiko lygiavertis su būtoju kartiniu laiku priklausymas bendrai vientisinių laikų paradigmai, nes jo skirtingas santykis su kalbamuoju momentu (nereiškia artimos praeities veiksmo) ir opoziciniai ryšiai kartojamo veiksmo raiškos pagrindu su būtoju kartiniu laiku. Jis turi kontekstų, kur nepakeičiamas kitu praeities laiku.
3. Lietuvių kalbos analitinės praeities raiškos formos santykiauja su vientisinėmis kaip prielinksninės konstrukcijos su linksniais. Jos praplečia laiko niuansų ir modalinių reikšmių lauką ir tik kai kuriais atvejais pluskvamperfekto sudurtinės formos yra opozicinės vientisinėms.
4. Lietuvių kalbos visų laikų dalyvių vardininkai, predikatiškai vartojami vietoj tiesioginės nuosakos laikų, yra ne atskira nuosaka, bet tik kitas tiesioginės nuosakos modalinis variantas. Jie visada sinonimiški ir pakeičiami tiesioginės nuosakos formomis.
5. Ne visada lietuvių kalbos būtuosius laikus atitinka anglų kalbos būtieji laikai. Kai kurios reikšmės perteikiamos aprašomuoju būdu arba net esamaisiais laikais.

Teorinė ir praktinė darbo vertė. Tikimasi, kad šiuo darbu galės pasinaudoti ir gramatikų rašytojai, ir vertėjai, ypač verčiantys iš lietuvių į anglų kalbą, kad šis darbas skatins išlaikyti lietuvių kalbos praeities raiškos įvairovę ir subtilumą verčiant iš kitų kalbų, kur tokios įvairovės nėra. Taip pat šiuo darbu galės pasinaudoti dėstytojai, dėstantys vertėjų specialybės studentams.

Darbo apimtis ir struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai, išvados, naudotos literatūros, šaltinių ir santrumpų sąrašai. Naudotos literatūros sąrašė – 190 pozicijų.

PIRMAJAME SKYRIUJE kalbama apie laiko sąvoką, paradigminius lietuvių ir anglų kalbų būtųjų laikų ryšius, nustatytus mokslinėje literatūroje ir svarbiausiose gramatikose. Tai įžanginė darbo dalis, kuria remiantis tiriamos visos praeities raiškos problemos: sintetinės ir analitinės formos, dalyvio vaidmuo, verčiant iš lietuvių į anglų kalbą, t.y. tiriant artimiausius sintetinės kalbos atitikmenis analitinio pobūdžio kalboje.

Kalbotyroje galima rasti įvairių gramatinės laiko kategorijos kilmės hipotezių: manoma, kad prieš laiko sąvoką buvusi veiksmo trukmės / baigtumo sąvoka, kad po to dabartis buvo skiriama nuo praeities. Laikas lingvistikoje apibrėžiamas kaip gramatinė kategorija, kuri lokalizuoja įvykius ir situacijas laike (Comrie 1999, Dahl 2004, Brown 2006). Daugeliui kalbų būdingas universalus laiko dalijimas į praeitį, dabartį ir ateitį (Nida 1949, Crystal 1992, 2003) ir orientacija į kalbamąjį momentą. Tačiau yra kalbų, kur svarbus ne kalbamasis momentas, bet tai, ar veiksmas vyko vakar, ar šiandien, bet šiek tiek anksčiau, ar tolesnėje praeityje (Comrie 2004, Palmer 2007). Taip pat yra kalbų, kurios visai neturi laikų (Davidsen-Nielsen 1990, Comrie 2004, Palmer 2007). Čia svarbu, kaip kas yra atlikta, įvykę (ar tebesitęsia, ar pradėta, ar baigta ir t.t.).

Lingvistikoje skiriamas absoliutus ir santykinis laikas. Absoliutaus laiko deiktinis centras – kalbamasis momentas. Absoliutūs laikai įvardijami tradiciniais terminais: esamasis laikas, būtasis laikas ir būsiamasis laikas. Santykinio laiko deiktinis centras kitas; jo funkcija – žymėti, kad vienas veiksmas ankstesnis arba vėlesnis už kitą, arba kad du veiksmai vyksta tuo pat metu.

Gramatinių laikų paradigmoje pasireiškia ne tik lokalizacija suvokiamoje nepertraukiamoje procesų kaitos linijoje, bet ir papildomos reikšmės bei jų atspalviai. Tačiau, nepaisant papildomų reikšmių, vis tiek paradigmą sudarantys nariai turi skirti vienas kitą to paties santykio su kalbamuoju momentu atžvilgiu. Paradigmos nariai turi būti opoziciniai vienas kito atžvilgiu. Žinoma, kiekviena gramatinė opozicija gali būti neutralizuojama iki sinonimijos, bet vis tiek, jeigu forma priklauso laiko paradigmai, turi būti bent vienas kontekstas, kur ji būtų nepakeičiama kitu tos pačios paradigmos nariu.

Lietuvių kalboje yra du vientisiniai laikai: būtasis kartinis ir būtasis dažninis. Abiems šiems laikams bendra tai, kad jie reiškia veiksmą, vykusį prieš kalbamąjį momentą, o skiria juos pagrindinė santykio su kalbamuoju momentu reikšmė: būtasis kartinis laikas gali reikšti labai artimą veiksmą atskaitos momentui: ar tai būtų dabartis, ar kitas praeities veiksmas. Taigi būtasis kartinis laikas turi ir perfekto, ir

pliuskvamperfekto reikšmes. Šių reikšmių neturi būtasis dažninis laikas. Jis reiškia tolesnės praeities kartojamą veiksmą. Kartojamo veiksmo atžvilgiu jis sudaro opoziciją būtajam kartiniam laikui. Paradigminiai vientisinių būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko ryšiai išryškėja išnagrinėjus visas jų reikšmes ir vartojimo atvejus (skyriniai 2.1, 2.2).

Kadangi dabar vėl keliama idėja, kad būtasis dažninis laikas yra veiksmo forma (Holvoet 2004), tai norint parodyti būtojo dažninio laiko priklausymą laikų paradigmam, reikia pasinaudoti paradigminių ryšių aksioma: būtasis dažninis laikas reiškia ne tik tolimesnės praeities veiksmą negu būtasis kartinis, bet yra pakankamai kontekstų, kur būtojo dažninio laiko negalima pakeisti būtojo kartiniu: *Retkarčiais viesulo siautulys blokšdavo į lango stiklą, spingsulė imdavo mirkčioti, ir daiktų šešėliai pradėdavo blaškytis*. Kur yra įvykio veiksmo reikšmė ir kartojimasis, baigtinių veiksmų nuoseklumas, ten būtinas būtasis dažninis laikas.

Savotiškai prie vientisinių būtajų laikų šliejasi vadinamieji analitiniai tariniai (Sirtautas ir Grenda 1988, Labutis 1998). Visose akademinėse lietuvių kalbos gramatikose analitinės laikų ir nuosakų formos aprašomos vienoje plotmėje ir teigiama, kad jos visos santykiauja su vientisinėmis. Bet klausimas, kaip jos santykiauja: ar sudaro vientisinėms opozicijas, ar yra sinoniminės, ar visos santykiauja vienodai. Iš pavyzdžių matyti, kad esama kontekstų, kuriuose analitinių formų negalima pakeisti vientisinėmis, tad jos arčiau vientisinių laikų paradigmos: *Kai mes nuvykome jų pasitikti, jie jau buvo pasisamde taksi ir išvažiavę iš aerouosto*.

Anglų kalbos gramatikose skiriamos keturios laikų grupės: paprastieji (*indefinite*), eigos (*continuous*), atliktiniai (*perfect*), eigos atliktiniai (*perfect continuous*) laikai. Kiekvienoje grupėje dar skiriami: būtieji (*past*), esamieji (*present*), būsimieji (*future*) ir būsimieji praeities atžvilgiu (*future in the past*) laikai. Teigiama, kad anglų kalboje būsimąjo laiko nėra (Whitman 1975; Dahl 1985; Harder 1994; Gramley ir Patzold 1995; Verplaetse 1998; Huddleston 2002; Crystal 2003), nes ateities veiksmams reikšti yra vartojamos įvairios gramatinės formos (priklausomai nuo veiksmo pobūdžio), o būsimąjo laiko forma paprastai vartojama modalumui reikšti.

Praeičiai reikšti anglų kalba turi šiuos laikus: *The Past Simple Tense* (būtajį), *The Past Continuous Tense* (būtajį tęstinį), *The Past Perfect Tense* (būtajį atliktinį) ir *The Past Perfect Continuous Tense* (būtajį rezultatinės būsenos tęstinį) ir *The Present Perfect Tense* (esamąjį atliktinį laiką), kuris vadinamas esamuoju tik dėl jo ryšio su kalbėjimo momentu

(čia svarbus rezultatas). Praeities kartotiniam veiksmui reikšti vartojami *used to* ir *would*. Skirtumas tik tas, kad *used to* taip pat gali būti vartojamas praeities būsenoms ar situacijoms reikšti.

Pagal absoliutaus ir santykinio laiko reikšmes anglų kalbos būtasis (*The Preterit* arba *The Past Tense*), esamasis atliktinis (*Present Perfect Tense*), esamasis (*The Present Tense*) ir būsimasis (*The Future Tense*) laikai vadinami absoliučiais. Kitaip tariant, šie laikai nustato įvykių vietą laiko linijoje, jo tėkmėje priklausomai nuo to, ar veiksmas vykęs prieš kalbamąjį momentą, ar kalbamuoju momentu, ar vyks ateityje (Declerck 1991; Lock 1996). Anglų kalboje yra tik vienas būtasis laikas, kuris vadinamas santykiniu: būtasis atliktinis laikas (*The Past Perfect Tense*). Čia, kaip jau minėta, įvykiai lokalizuojami priklausomai nuo vadinamojo, kažkada anksčiau nustatyto, orientacinio momento (*time of orientation*) (Declerck 1991).

Anglų kalboje su laiko kategorija glaudžiai susijusi ir veiklo kategorija. Comrie (2001) teigia, kad opozicija tarp būtojo laiko *he read* (*The Past Simple Tense*) ir būtojo tęstinio laiko *he was reading* (*The Past Continuous Tense*) yra ne laiko, bet veiklo opozicija. Skiriamas įvykio (*perfective*) ir eigos (*progressive*) veikslas, veiksmo baigtumo / trukmės priešprieša (Gramley 1992; Dahl 1999a, 1999b). Pagrindinis skirtumas tarp laiko ir veiklo tas, kad veikslas nenurodo situacijos veiksmo laiko. Nors vis dar diskutuojama, kiek laikų yra anglų kalboje, darbe remiamasi norminėse anglų kalbos gramatikose nustatyta būtųjų laikų paradigma.

Sugretinus lietuvių ir anglų kalbos praeities raiškos formas, aiškiausiai matyti lietuvių kalbos analitinių laikų sudėtinių dalių laisvumas. Anglų kalbos analitinių laikų formos stabilios, o lietuvių kalbos – labai laisvos: pagalbinis veiksmažodis gali būti prieš dalyvį ir po dalyvio (*Jis buvo dirbęs // jis dirbęs buvo*); tarp pagalbinių veiksmažodžio ir dalyvio gali įsiterpti ne vienas žodis (*Ji buvo daugiau nei bet kuris iš jų dirbęs*); prie pagalbinių veiksmažodžio ir dalyvio galime pridėti po neiginį (*Jis nebuvo nei nematęs, nei negirdėjęs*); pagalbinis veiksmažodis iškart gali eiti ir analitinės formos dalimi, ir sudurtinio būdvardinio tarinio jungtimi (*Jis buvo užmirštas ir niekam nereikalingas*). Tai formalusis skirtumas, priklausantis nuo kalbos tipo.

ANTRAJAME SKYRIUJE tiriami vientisiniai būtieji laikai ir jų atitikmenys anglų kalboje. Apžvelgiama lietuvių kalbos vientisinių būtųjų laikų nustatymo istorija ir apibrėžimo formavimasis. Pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje (1653) vientisinių laikų

paradigmoje yra vienas būtasis laikas; būtojo dažninio laiko formos išvardijamos drauge su leksiniais iteratyvais. Drauge su leksiniais iteratyvais jos negali eiti, nes jų reiškiamas kartojimasis yra ne to paties lygmens. Jeigu būtų to paties lygmens, kartotiniai veiksmažodžiai negalėtų turėti būtojo dažninio laiko formos, o jas turi: sakoma ne tik *šokdavo* (*šoko*), bet ir *šokinédavo* (*šokinėjo*). Sapūno ir Šulco gramatikos lentelėse (1673) yra du *preteritai*: pirmuoju *preteritu* vadinama ta forma, kurią dabar vadiname būtuoju kartiniu laiku, o antruoju – ta, kurią dabar vadiname būtuoju dažniniu laiku. Ilgą laiką lietuvių kalbos gramatikose buvo skiriami du būtieji laikai. Pirmiausia aprašomas tiesiog būtasis laikas (nevadinant jo kartiniu) ir paskui priduriama, kad lietuvių kalboje yra ir kitas laikas, vadinamas *praeteritum frequentativum*. Apie būtųjų laikų santykius, opozicijas nekalbama. XIX a. antrosios pusės lingvistams, pagrindinį dėmesį skyrusiems formų raidai, o ne reikšmei, tas unikalus lietuvių kalbos būtasis dažninis laikas nerūpėjo (nebuvo su kuo lyginti). Pirmojoje „Lietuvių kalbos istorinėje gramatikoje“ (Kazlauskas 1968) nerašoma nei apie jo kilmę, nei apie reikšmę, nors Otremskis būtojo dažninio laiko priesagos kilmę jau buvo aiškinęs (Otręski 1956). 1901 m. gramatikoje Jablonskis taip pat rašė apie būtąjį ir būtąjį dažninį laiką (Kriaušaitis 1901 in Jablonskis 1957), tik 1919 m. gramatikoje, pasirašytoje Kriaušaičio ir Rygiškių Jono slapyvardžiais, Jablonskis nustatė būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko vienodą gramatinę vertę ir supriešino šiuos laikus praeityje vieno karto / kartojimo pagrindu (Avižonis 1919). Paskui pakartojo 1922 m. gramatikoje, pasirašytoje Rygiškių Jono slapyvardžiu (1922 in Jablonskis 1957). Ši opozicija buvo taikli ir greitai prigijo visose gramatikose iki 1971 m. Būtasis kartinis laikas buvo apibrėžiamas kaip reiškiantis praeities vieno karto veiksmą, o būtasis dažninis – kaip reiškiantis praeityje kartojamą veiksmą (LKG II 1971). Akademinėse gramatikose keitėsi būtųjų laikų apibrėžimai po Girdenio ir Žulio „Lietuvių kalbos gramatikos“ recenzijos, rodžiusios, kad būtasis kartinis laikas reiškia ir kartotinį veiksmą (Girdenis ir Žulys 1973). Mokyklinių gramatikų autoriai būtąjį kartinį laiką apibrėžė kaip reiškiantį praeities veiksmą, o būtąjį dažninį – kaip praeities kartojamą veiksmą (Gedvilas, Kadžytė ir Kuzavinis 1982), bet tai formai, kuri reiškia praeities veiksmą, paliko būtojo kartinio laiko pavadinimą. Kai atsirado idėja paaiškinti, kad tik eigos veiksmo veiksmažodžiai, kurių morfeminėje sudėtyje nėra rezultatinės reikšmės priešdėlio, žyminčio vieno karto reikšmę, gali būti vartojami ir vieno karto, ir kartotine reikšme (Paulauskienė 1983), o įvykio veiksmo veiksmažodžių būtojo kartinio

laiko formos turi tik vieno karto reikšmę, vienatomėse akademinėse gramatikose (Грамматика литовского языка 1985, DLKG 1994, 1996, 1997, 2005, Lithuanian Grammar 2006) jau teigiama, kad būtojo kartinio laiko formos reiškia ir kartinį, ir kartotinį veiksmažodį, bet nepasakoma priežastis ir neišryškinama privatyvinė veiksmo opozicija, kur eigos veiksmo veiksmažodis yra nežymėtas narys ir todėl gali būti vartojamas plačiau už žymėtąjį narį (įvykio veiksmo veiksmažodį) – ir kartine, ir kartojama reikšme. Norint apibrėžti vientisinį būtajį kartinį laiką, negalima neatsižvelgti į šią opoziciją.

Antrajame skyriuje taip pat atliekama vientisinio būtojo kartinio laiko semantikos analizė. *Pasakojamasis (naracinis) būtasis kartinis laikas, reiškia nuo kalbamojo momento izoliuotus veiksmus. Jie gali būti buvę šiandien, vakar, prieš daugelį metų. Pasakojama visai vienodai, vartojant ir eigos, ir įvykio veiksmo veiksmažodžius: *Namai, kuriuose ką tik atvažiavęs apsigyvenau (įvykio v.), stovėjo (eigos v.) pačiam miške. Gražūs vasariniai namai. Aplink juos kvepiančios pušys atokaitoj snaudė (eigos v.), už kelių žingsnių vėsi upė plaukė... Čia sveikatos ieškodamas, pažadėjau (įvykio v.) visą vasarą išbūti. // The house I stayed was standing in the middle of the forest. It was a beautiful summer house. The nearby pines were dozing in the sunshine, the river was flowing a few steps away... I promised to stay for the summer to find some health.**

Naraciniame tekste eigos veiksmo veiksmažodžiai verčiami būtuojų tęstiniu laiku (*The Past Continuous Tense*), o įvykio veiksmo veiksmažodžiai – paprastu būtuojų laiku (*The Past Simple Tense*), turinčiu apibrėžiamąją reikšmę. Taigi matome, kad šiuo atveju pasakojamasis būtasis kartinis laikas, nekontaktuojantis su kalbamuojų momentu (arba izoliuotasis nuo kalbamojo momento) apima (priklausomai nuo veiksmo) tai, kas anglų kalboje reiškiamą atskirais laikais, ir rodo, kad veiksmų priešprieša verčiant reikšminga.

Perfektinės reikšmės būtasis kartinis laikas reiškia rezultatinę būseną, susidariusią dėl anksčiau (praeityje) įvykdyto veiksmo, kurio rezultatai aktualūs ir kalbamuojų momentu. Perfektas gali būti interpretuojamas dvejopai – labiau akcentuojant praeitį, buvusį veiksmažodį arba tą rezultatinę būseną, kuri yra, trunka kalbamuojų momentu. Lietuvių kalboje perfektas dažniau reiškiamas vientisinio būtojo kartinio laiko įvykio veiksmo veiksmažodžiais arba tais nepriešdėliniais veiksmažodžiais, kurių veiksmažodį galima interpretuoti dvejopai – kaip tęstinį ir kaip baigtinį: *duoti, gauti, rasti, mirti, net būti, gyventi* galima suprasti, kaip praeityje baigtą procesą. Dar svarbu ir dialogo

situacija: *Ak, sūnau, mano sūneli, kuo tu bepavertei mūsų namus? // My dear son, what have you turned our home into? Ir aš ten gyvenau trejus metus, ir laimę ten radau. // I have also lived there for three years and have found my fortune.* Į anglų kalbą perfektinės reikšmės būtasis kartinis laikas verčiamas esamuoju atliktiniu laiku (*The Present Perfect Tense*), kuris vartojamas praeityje vykusiam veiksmui, kurio rezultatai yra aktualūs kalbamuoju momentu, reikšti.

Lietuvių kalbos perfekto reikšmę turintis būtasis kartinis laikas sinonimiškai vartojamas su perfektinę reikšmę turinčiomis analitinėmis konstrukcijomis: *Ir aš ten gyvenau (=esu gyvenęs).* Šios formos, pavartotos viename kontekste, daro jį gyvesnį, lankstesnį: *–O aš ir dieną (žvaigždę) esu matęs. –Nejaugi, tamsta, matei?– paklausėm su broliu. –Mačiau...– atkartėjo Simonas. // ‘I have seen a star in the daytime?’ ‘Have you seen it, really?’ me and my brother asked. ‘Yes, I did.’ Simon repeated.* Į anglų kalbą perfektinę reikšmę turintis būtasis kartinis laikas verčiamas esamuoju atliktiniu laiku (*The Present Perfect Tense*), tačiau, toliau besitęsiant dialogui, pereinama prie paprasto būtojo laiko (*The Past Simple Tense*).

Sinonimija negali būti amžina: konkuruoja nevienodo stiprumo nariai. Ir todėl perfektinės reikšmės vientisinis būtasis kartinis laikas turi tendenciją stumti iš vartosenos (gal dėl kaimyninių slavų kalbų įtakos) perfektinės reikšmės analitinę formą: *–Buvai jau pas rektorių?– paklausė Vasaris. // Have you seen the rector? Vasaris asked.* Anglų kalba šiuo atveju vartoja esamąjį atliktinį laiką (*The Present Perfect Tense*) ir neskiria, ar tai analitinė perfektinės reikšmės konstrukcija, ar perfektinės reikšmės būtasis kartinis laikas.

Pliuskvamperfektinė būtojo kartinio laiko reikšmė ne tiek būdinga kaip perfektinė. Kartais sunku ją atskirti nuo pasakojamojo būtojo kartinio laiko. Tačiau kas kita, kai turime aiškų dviejų veiksmų santykį, kai vienas yra ankstesnis už kitą praeities veiksmą ir kai dėl jo susidariusi rezultatinė būseną aktuali to kito veiksmo vykimui metu: *Kai mes ten nuvykome, tėvas jau buvo išvažiuavęs. // When we came father had already left.* Šiame sakinyje analitinės tarinio formos negalima pakeisti vientisine. Į anglų kalbą verčiama būtoju atliktiniu laiku (*The Past Perfect Tense*), kuris vartojamas praeities veiksmams, įvykusiems iki tam tikro momento praeityje, reikšti.

Būtasis dažninis laikas, kaip rodo atlikta analizė, yra laiko, o ne žodžių darybos ar veikslo forma. Jo forma negali reikšti artimos praeities veiksmo (o apie kontaktą su

kalbamuoju momentu negali būti jokios kalbos). Negalima pasakyti nei *Aš šiandien*, nei *vakar daug kartų valgydavau*. Ir su skaičiavimu jo reikšmė nesuderinama.

Būtojo dažninio laiko kilmė ir reikšmė susijusi su įvykio veikslu. Vienas kartas suvokiamas kaip baigtinis veiksmas, rezultatas. Ir tik įvykio veikslo veiksmožodžių būtojo dažninio laiko formos nepakeičiamos būtoju kartiniu laiku: *Pavasarij, kai sužaliuodavo žolelės ir pražysdavo pirmieji žiedeliai, nežinomi žmonės aptaisydavo kryžių gėlėmis. // In spring when the grass used to come into leaf and the first blooms used to blossom, some people would decorate the cross with flowers*. Būtojo dažninio laiko atitikmuo anglų kalboje: *used to* ir *would*, kurie vartojami praeities pasikartojantiems veiksams reikšti. Skirtumas tarp *used to* ir *would* tas, kad *used to* vartojamas reikšti praeities būsenoms ir situacijoms, o *would* reikalauja platesnio praeities kartotinio konteksto (todėl *would* dažnai vartojamas po *used to*).

Kontekstai, kuriuose būtasis dažninis laikas vienintelis galimas, leidžia nustatyti jo opoziciją su būtoju kartiniu laiku ir būti lygiateisiam vientisinių laikų paradigmoje. Nors būtasis dažninis laikas vienintelis toks tik lietuvių kalboje ir buvo vartojamas ne visose jos tarmėse, dabar apibendrintas, įsigalėjęs ir vartojamas.

TREČIAJAME SKYRIUJE analizuojami labai sudėtingi ir prieštaringų vertinimų lietuvių kalbotyroje susilaukę dalyvių santykiai su asmenavimo paradigma. Bendrojoje šių santykių apžvalgoje parodoma, kad tiek klasikinėse, tiek moderniosiose kalbose pats vienas dalyvis įvairiais laipsniais įsiterpia į asmenavimo sistemą. Iš modernių kalbų minėtinos slavų kalbos (rusų, lenkų, čekų, bulgarų), turinčios senovinį *l* dalyvį, atliekantį asmenuojamosios formos vaidmenį. Autoreferate kaip pavyzdį nurodome kaimyninės rusų kalbos būtojo laiko formas be asmenų galūnių, kur asmenis skiria įvardžiai ir veiksniais einantys daiktavardžiai, o senovinis dalyvis (jau nebevartojamas pažyminiu) rodo giminę ir skaičių: *он играл, она играла – они играли; мальчик играл, девочка играла – дети играли*.

Į asmenavimo sistemą įtrauktas ir latvių kalbos atpasakojamosios kalbos dalyvis: *Vai tiesa, ka nātres lienot pa logu iekšā? // Ar teisybē, kad dilgēlēs per langā lēdančios j vidū?* Bendrojoje dalyvio santykių su asmenuojamosiomis veiksmožodžio formomis apžvalgoje nemažai skiriama dėmesio giminiškai latvių kalbai.

Veikiamosios rūšies dalyviai be pagalbinio veiksmožodžio, vartojami vietoj tiesioginės nuosakos asmenuojamųjų veiksmožodžių, keičia pasakojimo modalinę

spalvą. Jais kalbėtojas pasako veiksmus, būsenas, dėl kurių pats nėra tikras, kurių pats nėra patyręs, o tik girdėjęs iš kitų. Tačiau greta šių dalyvių vartojami ir atitinkamą modalumą reiškiantys veiksmažodžiai. Dažniausiai tai, kad yra nugirsta iš kitų, jau pasakyta pagrindiniame sakinyje, o dalyvis eina šalutiniame. Dėl kiek kitokio modalumo ir vartojimo šalutiniuose sakiniuose ir lietuvių kalbotyroje atsirado *modus relativus* sąvoka (LKG II 1971), kuri paskui net išsirutuliojo į atskiros savarankiškos nuosakos sąvoką. Šiame skyriuje iš esmės sprendžiama, ar dabar dalyviai, vartojami atpasakojamojoje kalboje (ypač būtojo laiko) tikrai sudaro atskirą savarankišką nuosaką, ar jie yra sinoniminiai su tiesiogine nuosaka, ar opoziciniai. Yra šiuo atžvilgiu įdomus Ambrazo straipsnis, kuriame jis rašo: „Pati sudurtinių laikų sistema, prie kurios šliejasi tariniais einantys dalyviai (su modalinėmis reikšmėmis ar be jų) baltų kalbose yra nauja ir galutinai nesusiformavusi. Nėra jokio pamato manyti, kad dalyviai, einantys tariniu be jungties, tą jungtinį kada nors būtų turėję ir praradę; priešingai, daugelio giminiškų kalbų istorija rodo, kad tas sakinio tipas, kuriame dalyviai, kaip ir kiti vardažodžiai, yra siejami su veiksmu be jungties, yra ne jaunesnis, o gal ir senesnis už veiksmažodinį tipą“ (paryškinta mano – S.P.) (Ambrazas 1970:8). Nauja galutinai nesusiformavusi sistema gali būti senesnė už veiksmažodinį tipą? Galbūt vardažodinis tarinys ir senesnis už veiksmažodinį (tai hipotezė), tačiau dalyviai (t.y. vardažodžiai, padaryti iš asmenuojamųjų veiksmažodžių) vadinamosios netiesioginės nuosakos atveju maksimaliai priartėja prie asmenuojamųjų veiksmažodžių. Dabar aiškiai pastebimas tos nuosakos nykimas dėl to, kad modalinis skirtumas žinomas iš anksto: jis pasakytas leksine veiksmažodžių *sakė, pasakojo, girdėjau* reikšme ar numanomas iš visos situacijos. Pvz.: 1) *Girdėjau, kad tavo brolis jau išvažiavęs*. 2) *Girdėjau, kad tavo brolis jau yra išvažiavęs*. 3) *Girdėjau, kad tavo brolis jau išvažiavo*. // *I have heard your brother has already left*. Į anglų kalbą visos trys formos verčiamos vienodai: esamuoju atliktiniu laiku (*The Present Perfect Tense*), žyminčiu atliktą veiksmą. Juk verčiamos ne formos, o vertime perteikiama formų reikšmė. Jei trijų formų reikšmę galima perteikti į kitą kalbą viena forma, tai reiškia, kad tarp jų didelio semantinio skirtumo nėra. Geriausia atveju galima kalbėti apie sinonimiją, bet ne apie opoziciją. Beje, ir sinonimai gali būti net absoliutūs. Būtent absoliučių sinonimų atveju ilgainiui viena sinoniminė forma užleidžia vietą kitai (šiuo atveju struktūriškai paprastesnei): *Pasakojo vaidilos, kad Perkūnas apkarūnavęs (apkarūnavo) Žilvino dvasią gintaro karūna ir apgyvendinęs*

(apgyvendino) ją jūros dugne atstatytuose Jūratės rūmuose. // Priests told that Perkūnas had crowned Žilvinas' spirit with an amber diadem and had housed it in the rebuilt palace of Jūratė at the bottom of the sea.

Pasakojamojoje kalboje šio tipo veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyviai netgi toje pačioje situacijoje pakaitomis vartojami su vientisinėmis asmenuojamųjų veiksmažodžių formomis (Paulauskienė 1971): *Kryžiuočiai, negalėdami paimti Veliunos tvirtovės, šaukėsi velnio pagalbos, ir velnias, suteikęs berniukui didžiulę galią, liepė nunešti kryžiuočiams šį akmenį pilį sugriauti. Berniukas nešęs, nešęs, pavargęs ir nutaręs pasilypėti ant akmens ir žvilgterėti, ar dar toli Veliuona. Tuo metu pragydo gaidys. Taip ir liko akmenyje berniuko pėdos antspaudas. // Crusaders couldn't conquer the castle of Veliuona and thus they were calling for the help of the devil. The devil granted a boy enormous power and ordered him to go to the crusaders and bring them the stone which will destroy the castle. The boy was carrying the stone but got tired and decided to climb on the stone to look if Veliuona was far away. At that moment a rooster started crowing. The imprint of the boy's foot remained there since then.* Šiame tekste tarp asmenuojamųjų veiksmažodžių ir dalyvių nėra jokio modalumo skirtumo. Taip jie vartojami tame pačiame kontekste pakaitomis vien dėl sakinio stilistinio lankstumo. Į anglų kalbą verčiama būtaisiais laikais: paprastu būtuuju (*The Past Simple Tense*) (kai norima išreikšti praeities įvykius) ir būtuuju tęstiniu laiku (*The Past Continuous Tense*) (kai norima akcentuoti veiksmo trukmę, tęstinumą, o ne patį veiksmą).

Nepakanka deklaratyvaus teiginio, kad dalyviai, vartojami atpasakojamojoje kalboje, yra ne sinoniminiai, bet opoziciniai asmenuojamosioms formoms. Dar reikia rasti bent vieną kontekstą, kuriame būtų neįmanoma (neiškreipiant informacijos) dalyvių pakeisti tiesioginės nuosakos atitinkamomis formomis. Bet niekas dar tokio konteksto nėra radęs.

Neveikiamosios rūšies dalyviai yra dvejopi – derinamieji ir nederinamieji. Derinamieji dalyviai daromi tik iš tranzityvinių veiksmažodžių (*perskaitė knygą – perskaityta knyga*). Jie (kaip ir būdvardžiai) linksniuojami, kaitomi giminėmis, gali būti įvardžiuotiniai, bet negali būti sangražiniai. Sakinyje turi dvi funkcijas: eina derinamuoju pažyminiu ir vardine tarinio dalimi, t.y. vartojami su pagalbiniu veiksmažodžiu (jungtimi). Nederinamieji dalyviai atvirkščiai – daromi iš intransityvinių veiksmažodžių, ir veiksmažodžių, pavartotų absoliučia reikšme, t.y. be santykio su objektu, pvz.: *sėdėti* –

sėdėta, užaugti – užaugta, dirbti – dirbta, rašyti – rašyta. Jie negali būti įvardžiuotiniai, bet gali būti sangražiniai, pvz.: *džiaugtasi, tikėtasi, suktasi*. Vartojami tik predikatiškai ir be jungties jie labai artimi asmenuojamiesiems veiksmažodžiams. Kadangi lietuvių kalbos asmenuojamieji veiksmažodžiai yra tik veikiamosios rūšies, tai su jais sinonimiškai vartojamos neveikiamosios rūšies formos turi veikiamosios rūšies reikšmę. Šį faktą yra pastebėjusi Sližienė, sakydama, kad predikatinų neveikiamųjų formų reikšmė artima veikiamųjų formų reikšmei (Sližienė 1967; LKG II, 1971). Iš tiesų – ne tik artima, bet labai artima. Dėl to lietuvių lingvistinėje literatūroje būta aktyvių diskusijų: vieni sakinyje *Čia kiškio tupėta* matė neveikiamąją rūšį ir kilmininku išreikštą agentyvinį papildinį, o kiti – formą *tupėta* laikė sinonimine veikiamosios rūšies formoms, o kilmininką – veiksmu, nes jis yra ne papildinio, o veiksnio pozicijoje. Vertimas į anglų kalbą rodo, kad konstrukcijos su skirtingos rūšies formomis sinoniminės: *Čia kiškio tupėta; Čia kiškis (yra) tupėjęs. Čia kiškis tupėjo. // A hare has sat here*. Visos trys formos verčiamos vienodai: esamuoju atliktiniu laiku (*The Present Perfect Tense*), kuris žymi atliktą veiksmą, kai rezultatas aktualus kalbamuoju momentu. Yra net tokių nuomonių, kad tarp panašaus tipo konstrukcijų suniveliuotas ne tik rūšies, bet ir modalumo skirtumas (Doros 1975). Lietuvių kalbotyroje yra dvi priešingos nuomonės: 1) neveikiamosios rūšies predikatiniai dalyviai be jungties skiriami prie *modus relativus* ir yra opoziciniai tiesioginės nuosakos formoms; 2) šie neveikiamosios rūšies dalyviai neturi neveikiamosios rūšies reikšmės ir yra sinoniminiai su tiesioginės nuosakos formomis. Pirmąją nuomonę galima rasti Ambrazo straipsniuose (1977) ir akademinių lietuvių kalbos gramatikų atitinkamuose skyriuose (LKG II 1971), o antrąją – Paulauskienės monografijoje (1979a). Diskutavo daugelis (Balkevičius 1963, Sirtautas 1968 ir kt.). Vertimas į anglų kalbą, kaip matėme, palaiko antrąją nuomonę.

Lietuvių kalbotyroje diskutuota ir dėl sudurtinių (sudėtinių) formų statuso: ar tai žodžių junginiai (sudurtiniai tariniai), ar asmenuojamosios veiksmažodžio formos (vientisiniai tariniai), ar tarpinis reiškinytis tarp vientisinio ir sudurtinio tarinio. Šios konstrukcijos su dalyviais vadintos *sudurtiniais pradėtiniais* ir *sudurtiniais atliktiniais laikais ir nuosakomis*. Dabar vienatomėse lietuvių kalbos gramatikose turime sudėtinius laikus: 1) su veikiamaisiais dalyviais: a) esamojo laiko; b) būtojo laiko; 2) su neveikiamaisiais dalyviais: a) esamojo laiko; b) būtojo laiko. Disertacijoje mėginama nustatyti jų santykius su atitinkamomis asmenuojamomis formomis. Pirmiausia

referuojama tai, kas jau pasakyta apie jas mokslo darbuose, kaip kitados karštai diskutuota dėl jų gramatiškumo, vertinami mokslininkų argumentai „už“ ir „prieš“, po to atliekamas tyrimas.

Esamojo laiko veikiamosios rūšies dalyvis su būtojo kartinio laiko pagalbinio veiksmažodžiu – natūraliausia mėginamo pradėti (ar jau pradėto anksčiau už kitą veiksmą) praeities veiksmo raiškos forma. Jeigu veiksmažodis būtų formaliai netransformuotas, tai gautume formą *buvo einąs*. Esamojo laiko dalyvis reikštų laiko sutapimą su pagalbinio veiksmažodžio laiku ir neteiktų jokios kitos informacijos palyginti su vientisine forma *ėjo*. Tad pridėta dalelytė *be* ir formai *buvo beeinąs* suteikta ne laiko, o tik kita modalumo reikšmė. Ši būtojo laiko konstrukcija su esamojo laiko veikiamuoju dalyviu reiškia: a) ketinamą, pradedamą veiksmą, bet nutrauktą kito veiksmo ar kokių nors netikėtų aplinkybių: *Buvau jau berašanti jam laišką, bet pamačiau jį patį ateinant.* = *Jau rengiausi jam rašyti laišką, bet pamačiau jį patį ateinant.* // *I intended to write / was about to write him a letter when I saw him coming.* b) anksčiau pradėtą ir tęsiamą veiksmą kito veiksmo metu: *Kai įėjome į klasę, vaikai jau buvo suoluose besėdį (= sėdėjo).* // *When we entered the classroom the children were already sitting.* (Kaip matome, abiem šiais atvejais galima pavartoti ir vientisines formas). Į anglų kalbą ir dalyvinės konstrukcijos su pagalbinio veiksmažodžiu, ir vientisinis būtasis kartinis laikas verčiami vienodai: pirmuoju atveju vartojamas anglų kalbos veiksmažodis *intend* arba konstrukcija *to be about to do something*, reiškianti ketinimą pradėti veiksmą, antruoju – būtasis tęstinis laikas, reiškiantis veiksmą, besitęsiantį tam tikru praeities momentu.

Taip pat ištirti neseniai išleistų knygų tekstai*. Analizė parodė, kad rašytojai šias konstrukcijas vartoja, tačiau nenuosekliai (ištirtuose 1433 puslapiuose rasta tik dešimt predikatinių konstrukcijų su veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviu). Tyrimas parodė, kad dabar beveik ištisai vartojamas vientisinis būtasis kartinis laikas, nes sinonimai absoliutūs ir nėra jokio modalinio skirtumo. Anketinė studentų apklausa parodė, kad tokias analitines konstrukcijas jie atpažįsta, prisimena iš klasikinės grožinės literatūros, skaitytų pasakų, bet patys jų jau nevartoja, verčiasi būtoju kartiniu laiku.

---

*Autorių kilmė ir amžius nevienodas: Renata Šerelytė, g. 1970 m. Kupiškio rajone – „Vardas tamsoje“ (2004, 204 p.), Jurga Ivanauskaitė, g. 1961 m. Vilniuje – „Placebas“ (2003, 386 p.), Romualdas Granauskas, g. 1939 m. Mažeikiuose – „Duburys“ (2003, 257 p.), Juozas Aputis, g. 1936 m. Raseinių rajone – „Smėlynuose negalima sustoti“ (1996, 277 p.), Vytautas Bubnys, g. 1932 m. Prienų rajone – „Balandžio plastėjime“ (2002, 309 p.).

*Sudėtinės formos su būtojo kartinio laiko veikiamaisiais dalyviais turi perfekto, pluskvamperfekto ir paprastą pasakojamąją reikšmę. Perfektinės reikšmės analitinės konstrukcijos visada sinoniminės su vientisinio būtojo kartinio laiko formomis: Ir aš ten gyvenau (*esu gyvenęs*), puikiai pažįstu to krašto žmones. // I have also lived there and thus I know the people of the region perfectly well. Į anglų kalbą abi formos verčiamos taip pat: esamuoju atliktiniu laiku (*The Present Perfect Tense*), vartojamu atliktam veiksmui reikšti, kurio rezultatai aktualūs kalbamuoju momentu. Jos gali būti vartojamos tame pačiame kontekste: -Turbūt pavargęs esi iš kelio? – O, be galo pavargau! – atsakė grambruolys. Čia yra toks stilistinis formų žaismas: *esi pavargęs* (dabar toks esi), o *pavargau* (akcentuojama ne dabartinė būseną, dėl to kas buvo, o tai, kas buvo).*

Pluskvamperfekto atveju sinonimija su vientisiniu būtoju kartiniu laiku dažna, bet ne visuotinė: Kai mes nuėjome lankyti, ligonis jau buvo miręs. // When we came on a visit the patient had died. Čia sudėtinės formos negalima pakeisti vientisine. Kitais atvejais galima justai, kad sudėtinė forma geriau tinka už vientisinę: Klojimo pakrašty pažinau tuos pančius ir akėčias, kuriuos kitados jiems buvau atsiuntęs. // At the side of the barn I noticed the shackles and the harrow which I had sent them way back. Abiem atvejais į anglų kalbą verčiama būtoju atliktiniu laiku (*The Past Perfect Tense*), kuris ir yra pluskvamperfekto reikšmę turinčių formų atitikmuo anglų kalboje. Tačiau vis dėlto, kalbant apie tolimesnę praeitį, panašiai vartojamos tiek vientisinės, tiek sudėtinės formos: O ką čia taip šunys buvo užpuolę (=užpuolė)? // Who had been attacked by the dogs?

Būtojo dažninio laiko formos su veikiamuoju dalyviu vartojamos dvejopai: a) savo atskira reikšme, kur jų negalima pakeisti vientisinėmis: Lyg mažutę savanoris Monika tuojau sodindavo ant kelių, įdėdavo į rankas cukrainį ar šiaip niekutį, o jeigu ji būdavo atsigulusi – išplėsdavo iš lovos. // The volunteer used to put Monika in his lap, give her a sweet or a trinket; and if she had gone to bed, he would wake her up and snatch her away from it. Į anglų kalbą verčiama būtoju atliktiniu laiku (*The Past Perfect Tense*), kuris vartojamas reikšti praeities veiksmui, vykusiam prieš kitą praeities veiksmą ar situaciją; b) sinonimiškai su vientisiniu būtoju dažniniu laiku: Užtat vidurvasarį, kada aptirpdavo (=būdavo aptirpęs) žemesniųjų kalnų sniegas ir nuslūgdavo (=būdavo nuslūgę) ledynų upeliai, vienuolyną aplankydavo daugybė žmonių ir sunešdavo daug pinigų ir maisto. // In summer, when the snow of smaller mountains used to melt away

and the streams of glaciers used to run low, many people would visit the monastery and bring much money and food. Į anglų kalbą verčiama veiksmažodžiu *used to*, kuris vartojamas praeities pasikartojantiems veiksmams reikšti ir yra būtojo dažninio laiko atitikmuo. Vertimas į anglų kalbą rodo, kad nors tai ir dvi vienodos raiškos formos, jų reikšmė skiriasi.

Sudėtinių formų su būtojo laiko veikiamaisiais dalyviais santykis su vientisiniais asmenuojamųjų veiksmažodžių laikais yra gana komplikotas. „Nuo veikiamųjų atliktinių formų (t.y. su veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyviu – S.P.) jos skiriasi tik rūšimi“ (LKG II 1971:165), bet nuo vientisinių skiriasi ir atsiribojimu nuo asmens: *Ta byla buvo svarstyta ir Strasbūre// Tą bylą svarstė ir Strasbūre. // The case was also argued in Strasbourg.* Galima pakeisti neapibrėžtaisiais asmeniniais sakiniais, bet ne visada. Sunkumai pakeisti susidaro ne dėl laiko, o dėl neveikiamosios rūšies specifikos: *Per ištisus devynis mėnesius vienuoliai būdavo atskirti nuo viso pasaulio. // All nine months the monks were isolated from the whole world.* Kitais atvejais transformacija galima: *Šitie jo bruožai yra paveldėti iš tėvo. // Šiuos bruožus jis yra paveldėjęs / paveldėjo iš tėvo. // These features have been inherited from his father. // He has inherited these features from his father.* Tai ne laiko, o rūšies skirtumas. Jeigu neveikiamosios rūšies sakinyje yra veikėjo kilmininkas, tokį sakinį atitinka veikiamosios rūšies sakinyje: *Iš to, kas amžių yra pažymėta ir kas žmogaus užrašyta, piešiama šiandien įdomi žemės ir žmogaus istorija. Šį sakinį atitinka veikiamosios rūšies sakinyje su perfektinės reikšmės sudėtine ar vientisine tarinio forma: *Iš to, ką amžiai yra pažymėję (pažymėjo), ir ką žmogus yra užrašęs (užrašė), šiandien piešiama įdomi žemės ir žmogaus istorija. // An interesting history of a human and the earth is being portrayed from what the ages have signified and what a human being has recorded.* Į anglų kalbą abi formos verčiamos vienodai, nepastebimas nei rūšies, nei laiko skirtumas.*

Apibendrinant tai, kas išnagrinėta trečiajame skyriuje, galima daryti išvadą, kad dalyviai ir analitinės konstrukcijos su jais lietuvių kalboje yra ne bendros morfologinės laiko kategorijos nariai, bet labai artimos, sinoniminės ir padeda išreikšti įvairius papildomus minties niuansus.

Išvados

1. Lietuvių kalboje yra du vientisiniai būtieji laikai: būtasis kartinis ir būtasis dažninis ir sudėtinės formos, kurios su mažomis išimtimis yra sinoniminės su

vientisiniais laikais. Anglų kalboje praeičiai reikšti vartojama: būtasis laikas (*The Past Simple Tense*), būtasis tęstinis laikas (*The Past Continuous Tense*), būtasis atliktinis laikas (*The Past Perfect Tense*), būtasis atliktinis tęstinis (*The Past Perfect Continuous Tense*), taip pat ir esamasis atliktinis laikas (*The Present Perfect Tense*) vartojamas praeities veiksmui, kurio rezultatai aktualūs kalbamuoju momentu, reikšti ir *used to*, *would*, kurie vartojami praeityje pasikartojančiam veiksmui reikšti.

1.1. Analizės rezultatai parodė, kad lietuvių kalbos būtasis kartinis laikas turi visas anglų kalbos būtujų laikų reikšmes. Būtojo kartinio laiko formas reiškia:

- veiksmą, ankstesnį už kalbamąjį momentą; jos vartojamos ir vienkartiniam, ir daugkartiniams veiksmams nusakyti; anglų kalboje šią reikšmę turi paprastas būtasis laikas (*The Past Simple Tense*). Tai nekontaktinio būtojo kartinio laiko atitikmuo anglų kalboje; gali būti vartojami ir eigos, ir įvykio veiksmo veiksmažodžiai: *Silpni iš gymio, ligų nukankinti, vienas po kito mirė vaikai, ir jis laidojo juos be ašarų. // His weak sick children died one after another and he buried them with no tears. Daktaras įsižeidė ir nutilo. / The doctor got offended and hushed.*
- praeities veiksmą, kurio rezultatai susiję su kalbamuoju momentu; anglų kalboje šią reikšmę turi esamasis atliktinis laikas (*The Present Perfect Tense*). Tai perfektinės reikšmės būtojo kartinio laiko atitikmuo anglų kalboje: *Jis parašė per dvidešimt raštų. // He has written over twenty writings.*
- veiksmą, kurį laiką vykusį praeityje (imperfektinė reikšmė, būdinga eigos veiksmo veiksmažodžiams); anglų kalboje šią reikšmę turi būtasis tęstinis laikas (*The Past Continuous Tense*). Tai nekontaktinės reikšmės būtojo kartinio laiko atitikmuo anglų kalboje. *Iš vamzdžio plonu, ilgu kaspinu driekėsi aitrus dūmas. / A thin bitter smoke was spreading from the pipe.*
- praeities veiksmą, kurio rezultatai susiję su kitu praeities veiksmu ar praeities situacija (pliuskvamperfektinė reikšmė); anglų kalboje šią

reikšmę turi būtasis atliktinis ir būtasis atliktinis tęstinis laikai (*The Past Perfect Tense, The Past Perfect Continuous Tense*). Tai pliuskvamperfektinės reikšmės būtojo kartinio laiko atitikmenys anglų kalboje: *Šeštadienio vakarą Petras, grįžęs su dėde namo, rado netikėtą svečių: atvažiavo brolis. // Saturday night Petras came home and found an unexpected guest: his brother Vincas had arrived.*

- *used to* ir *would* taip pat yra nekontaktinės reikšmės būtojo kartinio laiko atitikmuo anglų kalboje (vartojami eigos veikslo veiksmažodžiai): *Ji (lakštingala) giedojo taip gražiai, jog, jos beklausydamas, net varguolis žvejys pamiršdavo ištraukti savo tinklą iš vandens. // The nightingale would sing / used to sing so beautifully that even the poor man used to forget his net while listening to her song.*

1.2. Lietuvių kalbos būtasis dažninis laikas yra atskiras laikas, o ne būtojo kartinio laiko variantas. Analizės rezultatai parodė, kad lietuvių kalbos būtojo dažnio laiko tiksliausi atitikmenys anglų kalboje yra:

- *Used to*, kuris vartojamas praeities kartotiniams veiksmams reikšti: *Jis dažnai mus lankydamas. // He often used to visit us.*
- *Would*, kuris taip pat vartojamas praeities kartotiniams veiksmams reikšti, tačiau jam būdingas platesnis kartotinis kontekstas: *Ten, kur jis pasirodydavo, nušvisdavo žemė, po jos kojų tirpdavo sniegas, pražysdavo gėlės ir trumpėdavo kalnų perėjos. // Everywhere he went the land used to light up, the snow would melt away, the flowers would bloom, the passes in the mountains would become shorter.*
- Paprastas būtasis laikas (*The Past Simple Tense*), kuris vartojamas praeities kartotiniams veiksmams reikšti: *Jis eidavo į mokyklą kiekvieną dieną. // He went to school every day.*

2. Lietuvių kalbos būtojų laikų analizė parodė, kad juos būtina sieti su veikslu: būtojo kartinio laiko eigos veikslo formos vartojamos ir kartiniam, ir kartotiniam

veiksmui reikšti: *Tą dieną jis ėjo į mokyklą school* (vieno karto veiksmas) ir *Kiekvieną dieną jis ėjo į mokyklą* (kartojamas).

Kartojamą veiksmažodį reiškiančios būtojo kartinio laiko formos sinoniminės su būtojo dažninio laiko formomis: *Kiekvieną dieną jis keldavosi (kėlėsi) anksti*.

Būtojo katinio laiko įvykio veiksmo formos turi vieno karto reikšmę: *Jis nuėjo į mokyklą labai anksti*. Eigos veiksmo veiksmažodžiai taip pat gali reikšti vieno karto veiksmažodį: *Mačiau, kaip jis ėjo į mokyklą*.

Būtojo dažninio laiko įvykio veiksmo veiksmažodžiai reiškia baigtinius kartojamus veiksmus: *Kiekvieną dieną jis atsikeldavo anksti*.

3. Būtojo dažninio laiko reikšmės negalima laikyti žodžių darybos iteratyvu dėl šių priežasčių:

- Jo formą turi ir kartiniai, ir kartotiniai veiksmažodžiai: *šoko – šokdavo* ir *šokinėjo – šokinėdavo*, o dviejų to paties lygmens afiksų viename žodyje negali būti (negali, pavyzdžiui, būti dviejų skirtingų linksnių galūnių iškart);
- Kitoks būtojo dažninio laiko santykis su kalbamuoju momentu: negalima pasakyti *Aš šiandien jau kelis kartus valgydavau (tik valgiau)*.
- Yra kontekstų, kur būtojo dažninio laiko negalima pakeisti būtojo kartiniu laiku: *Visada gaidys pragysdavo tuo pačiu laiku*.

4. Analitinės būtyjų laikų formos su būtojo laiko dalyviais papildo vientisines. Jos nevienodai priartėja prie vientisinių laikų paradigmos. Arčiausiai vientisinių laikų yra tos analitinės formos, kurios su atitinkamais vientisiniais būtaisiais laikais susijusios ne sinoniminiais, o opoziciniais ryšiais ir kurių, neiškreipiant informacijos ar nesuardant sakinio, negalima pakeisti vientisinėmis formomis. Jos nepakeičiamos reiškiant tolimos praeities veiksmažodį, įvykdytą prieš aiškiai pasakytą kitą praeities veiksmažodį (įvykio veiksmo reikšmė): *Tąsyk jis jau buvo įkopęs į visas aukščiausias pasaulio viršūnes, išskyrus Everestą. // He had already climbed all the highest mountain peaks of the world except Everest. Kai mes nuvažiavome jo pasitikti, jis jau buvo nusipirkęs bilietą atgal. // When we went to meet him he had already bought a ticket back. Anglų kalboje šios formos turi būtojo atliktinio laiko (*The Past Perfect Tense*) atitikmenį, kuris ir vartojamas tolimos praeities veiksmams, įvykusiems prieš kitą praeities veiksmažodį reikšti.*

Visais kitais atvejais analitinės formos, vadinamos sudurtinėmis (ar sudėtinėmis) atlikinėmis, ypač perfekto reikšme yra sinoniminės su vientisinėmis būtojo kartinio laiko formomis: *Ir aš ten esu buvęs (=buvau), alų midų gėręs (=gėriau) // I have also been there and have also tasted beer and hard drinks.* Tą patvirtina ir vertimas į anglų kalbą; anglų kalboje abi šios formos turi vieną atitikmenį: esamąjį atlikinį laiką (*The Present Perfect Tense*), kuris vartojamas perfektinės reikšmės veiksams reikšti.

5. Dėl pakankamai laisvos komponentų tvarkos, lietuvių kalbos analitinės formos labai skiriasi nuo atitinkamų anglų kalbos laikų, kur tarp pagalbinių veiksmažodžio ir dalyvio nieko negalima įterpti (išskyrusrieveiksmį); pagalbini veiksmažodis negali eiti po dalyvio; negalima neigti ir dalyvio, ir pagalbinių veiksmažodžio iš karto; negali pagalbini veiksmažodis tuo pačiu metu jungti ir dalyvio, ir būdvardžio. Visas šias operacijas su lietuvių kalbos analitinėmis konstrukcijomis atlikti galima dėl palyginti laisvos žodžių tvarkos: *Jis tąsyk iš namų išėjęs ir dar negrižęs buvo*. *To jis nebuvo negirdėjęs: žmonės apie šį įvykį tik ir tekalbėjo. *Vaikas buvo patėvio sumuštas ir labai nelaimingas.**
6. Nustatyta, kad sudurtinės formos su veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviu (*buvau beeinąs*) traukiasi iš vartosenos. Jos niekada ir nėra buvusios opozicinės vientisinėms formoms. Reguliari sinonimija su vientisinėmis formomis ir kaimyninių kalbų įtaka yra svarbiausios priežastys, nulėmusios šių formų pasitraukimą iš vartosenos. Sinonimiją parodo ir šių formų vertimas į anglų kalbą: jos verčiamos vienodai: *Aš jau buvau beeinanti iš namų, tik atsiminiu neužgesinusi virtuvėje šviesos. Aš jau ėjau iš namų, tik atsiminiu neužgesinusi šviesos*. // *I was about to leave the house when I remembered I had forgotten to switch off the light in the kitchen.*
7. Dalyviai, vartojami vietoj tiesioginės nuosakos atpasakojamojoje kalboje, nėra kokia atskira nuosaka bendroje nuosakų paradigmoje, nes jų reikšmė ne opozicinė tiesioginės nuosakos reikšmei. Tai reguliarios sinoniminės formos, neturinčios nė vieno konteksto, kuriame negalima būtų jų pakeisti tiesioginės nuosakos formomis. Dėl šios priežasties ir atpasakojamosios kalbos dalyviai traukiasi iš vartosenos, jų reiškiamas modalumas pasilieka pagrindiniame sakinyje: *Žmonės kalbėjo, kad namai sudegę ligi pamatų* // *Žmonės kalbėjo, kad namai sudegę ligi*

pamatų. Į anglų kalbą abi formos verčiamos vienodai (būtoju atliktiniu laiku, kuris vartojamas praeities veiksmas, įvykusiems prieš kitus praeities veiksmus, reikšti), nes tai, kad kalbėtojas ne pats matęs, o tik girdėjęs iš kitų, pasakyta pagrindiniame sakinyje: *People were telling that the house had burned down*.

8. Būtojo laiko nelinksniuojamosios predikatinės neveikiamosios rūšies formos yra dvejopos:

- Būtojo laiko nelinksniuojamosios predikatinės neveikiamosios rūšies formos turi veikiamosios rūšies reikšmę ir sinonimiškai vartojamos su veikiamosios rūšies formomis: *Jo čia tikrai būta // Jis čia tikrai buvęs // Jis čia tikrai buvo*. Į anglų kalbą verčiama viena forma: *he has been here* – esamuoju atliktiniu laiku (*The Present Perfect Tense*).
- Neveikiamosios rūšies formą turintys predikatiniai dalyviai sudaro konstrukcijas su subjekto naudininku: *Man buvo nelaukta, netikėta, nežinoma, nepažįstama* ir t.t. // *It was sudden to me, it was unexpected to me, it was unknown to me, it was unfamiliar to me*. Jas galima paversti veikiamosios rūšies asmeninėmis: *Aš nelaukiau, nesitikėjau, nežinojau // I didn't expect, I didn't hope, I didn't know*.

THE MEANING OF LITHUANIAN PAST TENSES AND THEIR EQUIVALENTS IN ENGLISH

RESUMÉ

Research object. The meanings of Lithuanian past simple tenses and their equivalents in English is the object of the thesis. Other forms expressing past, i.e. compound forms, participles used instead of indicative mood in the narrative speech as well as predicative indeclinable forms of past passive participles are the subject matter in the thesis.

Past tenses have been chosen as the object of the thesis since the opposition of continuance of an action (incompletion) and completion of an action is the most distinct in the past. Besides, this opposition is significant in determining the meanings of tenses and the origin of the past frequentative tense in Lithuanian.

However, stylistic functions of past tenses are not covered in the thesis.

Novelty and topicality of the research. It is absolutely essential to know the grammatical structure of the two languages in case of translation. There are no studies where the paradigms of past tenses of the two languages, English and Lithuanian, are compared and where the functions of the members of the paradigms (of English and Lithuanian) are identified. Undoubtedly, it has to be done both from the academic and practical point of view. Without theoretical basis there can be no expedient language teaching as well.

Thus, this is the first work of such type where Lithuanian past tenses are compared with expression of past in English. The meanings and functions of Lithuanian past tenses are defined in all the grammars, numerous studies and scientific articles; however, it has not been considered how those meanings reflect while translating into other languages. Analytical nature of English tenses enables to perceive and evaluate the meanings and functions of Lithuanian tenses more accurately. The search for the equivalents of Lithuanian tenses in English allows determining more precise meanings of Lithuanian past tenses, particularly the grammaticalization of analytic constructions, the relationships of participles with finite forms while expressing simple predicament as well as distinguishing analytic and compound predicates.

The aim of the thesis is to define the meanings of Lithuanian past tenses, to analyse and compare the paradigms of past tenses in Lithuanian and English and to determine paradigmatic relations of some syntactical constructions (the so called analytic tenses or analytic predicates) with simple tenses in Lithuanian.

The tasks of the thesis are as follows:

- to define the concept of time and describe the paradigms of past tenses in Lithuanian and English;
- to explain the origin of the past frequentative tense with the reference to the aspectual opposition; although it may not be a purely new interpretation, it may possibly become the basis of a traditional explanation;
- to evaluate the meanings of compound inceptive forms with respect to tense and modality;
- to analyse modal meanings of participial narration and determine whether it is the synonym of the indicative mood or can be considered to be a separate mood in the general paradigm of moods;
- to determine whether indeclinable past passive participles possess the meaning of passive voice: whether the constructions *čia žmogaus būta*; *čia žmogus buvęs*; *čia žmogus buvo* are synonymous or in opposition in respect of voice;
- to find adequate equivalents of Lithuanian past tenses in English.

Degree of investigation. The degree of investigation of English and Lithuanian is not of the same level since both languages differ in the extent of their usage as well as the dimension of research. English philology is on the curriculum of numerous universities all over the world; furthermore, the number of grammars of English (both academic and practical) is enormous. Nonetheless, there is a question which still remains unanswered. Although there are no discussions about the grammaticalization of English analytic constructions, the grammar is both morphology and syntax. Morphological studies have influenced grammatical research of European languages to the extent that it is still being discussed whether analytic tenses of Germanic and Romance languages are word forms or groups of words. According to Kuryłowicz the prepositional construction *sur la table* (*on the table*) can be considered a solid form. He claims that in case it was a word group it would comply with the laws of word order (Kuryłowicz 1964:19-24). There are numerous linguistic studies on the subject and the opinions are diverse. The status of

Lithuanian analytic predicate and its relation to finite verb forms was widely discussed in the second half of the 20th century. The matter is covered extensively in the thesis; however, it can be stated that there are three solutions proposed in Lithuanian linguistics: Lithuanian grammars include analytic tenses into the general paradigm of tenses. The authors of the reviews of the grammars claim that those are free phrases (Girdenis and Žulys 1973; Žulys 1979). The third opinion states that analytic forms are in a medium position between simple tenses and compound predicates and are adjacent to simple predicates (Labutis 1998). Paulauskienė claims that if two words possess the same meaning as one word and perform the same syntactical function, they are to correlate as different forms of expression of the same phenomenon (Paulauskienė 1979).

Thus, Lithuanian analytic tenses are defined differently in Lithuanian grammars: first grammars of Prussian Lithuania introduce analytic forms into the same paradigm with simple ones (Klein 1653; 1654 in Balčikonis 1957; Sapūnas and Šulcas 1673 in Sapūno ir Šulco Gramatika 1997); the anonymous grammar of Lithuania Major (1737) includes only the analytic form of the subjunctive mood (*O kad būčiau buvęs*) into the general paradigm (Universitas Lingvarum Litvaniae 1981); there are no analytic forms in conjugated paradigms in the grammar of Baranauskas (Baranauskas 1896); the only forms included in the paradigm of the grammar of Jaunius are the following ones: *yra dirbęs, buvo bedirbęs, buvo dirbęs, bus dirbęs, būtų dirbęs* (ЯВНИСЬ 1908-1916); analytic forms are introduced into the general paradigm together with conjugated forms in the grammar of Jablonskis (Petras Kriaušaitis) in 1901 (Kriaušaitis 1901 in Jablonskis 1957); however, they are detached from simple forms and described in the chapter of the participle (yet, analytic forms are referred to as the forms of tense and mood there) in the grammar of 1922 (Jablonskis 1957).

Furthermore, there is not a single grammar that doubts that there are several simple tenses in Lithuanian; there is just a controversy about the question of them. There is no past frequentative tense in the first Lithuanian grammar by Klein (Klein 1653 in Balčikonis 1957) and its forms are identified with simple iteratives, and the constructs with the suffix *-dav-* are analysed on the same level as the suffix *-inėti-*. However, there are two past tenses in the paradigm of simple tenses (the first preterit (the past simple tense) and the second preterit (the past frequentative tense)) in Sapūnas and Šulcas grammar (Sapūnas and Šulcas 1673 in Sapūno ir Šulco Gramatika 1997) which was

written almost at the same time as the grammar by Klein. The historical origin of the past frequentative tense is referred to only by Otrębski (Otrębski 1956) and Paulauskienė (1994). Currently the tendency to decline the past frequentative tense and to attribute only the function of aspect to it is observed in the Lithuanian linguistics (Holvoet 2004). Since this issue requires a more accurate argument, the problem of the past frequentative will be discussed more considerably in the thesis.

Moreover, the problem of *modus relativus* and the meaning of predicative participles of passive voice has not been fully analysed yet. Thus, it will be covered in the thesis as well.

Investigated material comprises both academic literature and linguistic data which has been collected from numerous texts of Lithuanian literature, spoken language. The authors of diverse generations have been chosen: Avyžius, Baltakis, Bubnys, Granauskas, Ivanauskaitė, Šerelytė (see the list of sources and abbreviations for the full information). Moreover, a survey has been rendered among students of Humanities since the analysis has proven that there is a lack of material for all the standards established in Lithuanian grammars. The students have been asked to recognize compound inceptive forms (*buvo beinąs*), indicate their meanings and answer the question whether they use such forms. Furthermore, material from the grammar of Lithuanian (1971) and the thesis of Sirtautas (1968) and Sližienė (1965) have been used for the analysis (the author of the primary source is indicated in the thesis). Thus, factual material reflecting current expression of past as well as the history of it has been collected.

The material from a number of English grammars (Sinclair 1990, Chalker 1991, Leech and Svartvik 1991, Alexander 1996, Biber, Conrad and Leech 2004, Carter and McCarthy 2006) has been used for the analysis of English.

Research methods. The method of contrastive analysis (Akhmanova 1972, Lado 1976, Hawkins 1986, Krzeszowski 1990, Bugarski 1991, Malmkjær 2002, Stig 2003) is applied in the research. The term *contrastive linguistics* or *contrastive analysis* is associated with the comparison of two or more languages the aim of which is to describe their differences or similarities. The focus will be on the paradigms of Lithuanian tenses and their meanings. The search for the equivalents of Lithuanian past tense forms in English will enable to emphasize the features of the investigative language (i.e. Lithuanian) which could not be determined without the comparison. Thus, the analysis

covers all the forms of tenses expressing past in Lithuanian; however, it may not involve all the potential of English past tenses.

Hypotheses:

1. The concept of time is universal; however, the number of tenses in languages varies since the meanings of iterativity and aspect are included into the paradigms of tenses. Aspect in Lithuanian is a separate category which is the basis for the origin and functions of the past frequentative tense.
2. The past frequentative tense belongs to the paradigm of simple tenses in Lithuanian. It is important to distinguish the aspectual opposition between the past tense and the past frequentative tense; however, it is not accurate to define the past frequentative tense only as a version of the past simple tense or to attribute it to the aspect and deny it a status of a tense. Different relation with the moment of speech of the past frequentative and of the past simple tense (the past frequentative tense cannot express a past action of a non-distant past) is a further indication that the past frequentative tense belongs to the paradigm of simple tenses in Lithuanian.
3. Analytic forms expressing past correlate with simple forms similarly as prepositional constructions with the paradigm of case in Lithuanian. They expand the area of nuances and modal meanings of the tense; the pluperfect and the compound forms of the subjunctive mood, however, are in opposition to the simple forms.
4. Participles in the nominative case which are predicatively used instead of tenses of the indicative mood cannot be considered as a separate mood but only as a modal version of the indicative mood. They are always synonymous and can be replaced by the forms of the indicative mood.
5. The use of past tenses in Lithuanian and English differs because of the distinction in the paradigms of tenses. Furthermore, Lithuanian past tenses may have present tenses or other grammatical forms as their English equivalents.

Theoretical and practical value of the research. The thesis may contribute academically and practically to the authors of grammars and in the field of translation (particularly while translating from Lithuanian to English). Moreover, the study may encourage to retain the variety of expression of past in Lithuanian as well as subtlety

while translating from other languages (where there is no such variety). Furthermore, it may be useful for language and translation teaching as well.

The structure of the thesis. The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions, list of references, list of sources and abbreviations.

Chapter One *Concept of Time* concentrates on the definition of time in linguistics with some review of definition of time in philosophy. It includes an overview of the paradigms of tenses and paradigmatic relations of past tenses both in Lithuanian and English. This part provides theoretical background for the thesis and the analysis of expression of past in the languages of two different types: synthetic and analytic. Tense in linguistics is referred to as grammatical notional category of time that serves to locate events and situations in time. Language demonstrates that material world is not perceived without time. However, different languages possess different number of tenses. Languages divide time into universal division: the past, present and future; nevertheless, they all have different means of expression (verb tenses, time adverbs etc.) which are of diverse significance. Thus, most of the languages are oriented into the time of speech and the events are expressed accordingly. The paradigms of tenses and the paradigmatic relations of the tenses are quite diverse in Lithuanian and English. Therefore, the chapter concentrates on defining linguistic features of both languages in the expression of past.

Chapter Two *Simple Past Tenses of Lithuanian and Their Equivalents in English* provides the analysis of Lithuanian simple past tenses, their meanings and equivalents in English. Grammatical forms determine two simple past tenses of the verb in Lithuanian: *the past simple tense* and *the past frequentative tense*. The past frequentative tense is typical only to Lithuanian. Moreover, it distinguishes Lithuanian from all other Indo-European languages. The specialists of historical comparative linguistics emphasize its exclusiveness, novelty, however, the origin and the ground for the overall usage is left aside. The problem of the past frequentative tense is fully covered in the chapter. The analysis of the past simple tense is provided as well. The past simple tense may possess three meanings in Lithuanian; the analysis of the tense is provided accordingly and the equivalents of the past simple tense of the non-contact, perfective and plusquamperfective meaning are delivered. The importance of distinguishing aspectual

opposition between the past simple and the past frequentative tense is also emphasized there.

Chapter Three *Compound Tenses of Lithuanian and their Equivalents in English* concentrates on the problems of Lithuanian analytic forms and the relation of participles to conjugation paradigms. Grammatical status of Lithuanian predicative active and passive participles is established; furthermore, the grammaticalization of predicative compound constructions is also a subject matter of the thesis. The analysis of Lithuanian compound inceptive tenses, compound forms with present tense passive participles and compound forms with past tense active and passive participles is provided as well. The chapter covers a quite complicated and controversial problems related with participles and compound tenses in Lithuanian. The contrastive analysis of Lithuanian and English provides the study with more reliable data for the findings of the thesis.

Finally, conclusions are made on the basis of the aim, tasks raised and results obtained from the study are the following:

1. Lithuanian employs two simple tenses: the past simple and the past frequentative tense and compound forms, which are (with some small exceptions) in synonymy with simple ones, to express past. English possesses more tenses than Lithuanian to express past: the past simple, the past continuous, the past perfect, the past perfect continuous and the present perfect tense (which is referred to as a past action the results of which are relevant at the present moment, i.e. a past time-frame that connects with the present). *Used to* and *would* are also employed to express repeated actions in the past in English.

1.1. The results of the analysis demonstrate that Lithuanian past simple tense possesses all the meanings of all English past tenses. It possesses the meaning of:

- Single or repeated actions which occurred at some past time prior to the present moment. It corresponds with the meaning of English past simple tense which is English equivalent of the past simple tense of the non-contact meaning (both imperfective and perfective verbs may be used): *Silpni iš gymio, ligų nukankinti, vienas po kito mirė vaikai, ir jis laidojo juos be ašarų. // His weak sick children died one after another and he*

buried them with no tears. Daktaras įsižeidė ir nutilo. // The doctor got offended and hushed.

- A past action which has current relevance (the results of the action are relevant at the present moment). It corresponds with the meaning of English present perfect tense which is English equivalent of the past simple tense of the perfective meaning: *Jis parašė per dvidešimt raštų. // He has written over twenty writings.*
- A continuous action in the past. It corresponds with the meaning of English past continuous tense which is English equivalent of the past simple tense of the non-contact meaning (verbs of imperfective aspect are used): *Iš vamzdžio plonu, ilgu kaspinu driekėsi aitrus dūmas. // A thin bitter smoke was spreading from the pipe.*
- A past action which happened before some specific time in the past. It corresponds with the meanings of English past perfect tense (and the past perfect continuous tense when the focus is on the duration of the action) which is English equivalent of the past simple tense of the plusquamperfective meaning: *Šeštadienio vakarą Petras, grįžęs su dėde namo, rado netikėtą svečių: atvažiavo brolis. // Saturday night Petras came home and found an unexpected guest: his brother Vincas had arrived.*

1.2. The past frequentative tense belongs to the paradigm of simple tenses in Lithuanian. Although it is important to distinguish the aspectual opposition between the past simple tense and the past frequentative tense, the past frequentative tense cannot be defined as a version of the past simple tense and denied as a tense. The equivalents of the past frequentative tense in English are:

- *Used to* which is used to refer to past repetitive actions: *Jis dažnai mus lankydavo. // He often used to visit us.*
- *Would* which is also used to refer to repeated actions in the past (however, *would* requires an already established past time frame): *Ten, kur jis pasirodydavo, nušvisdavo žemė, po jos kojų tirpdavo sniegas, pražysdavo*

gėlės ir trumpėdavo kalnų perėjus. // Everywhere he went the land used to light up, the snow would melt away, the flowers would bloom, the passes in the mountains would become shorter.

- *The past simple tense which is used for habitual actions in the past: Jis eidavo į mokyklą kiekvieną dieną. // He went to school every day.*

2. The analysis of Lithuanian past simple tenses has demonstrated that it is necessary to relate them to aspect: imperfective forms of the past simple tense are employed to express both single and repeated actions: *Tą dieną jis ėjo į mokyklą* (single action); *Kiekvieną dieną jis ėjo (=eidavo) į mokyklą* (repeated action).

The forms of the past simple tense which express repeated actions are synonymous to the forms of the past frequentative tense: *Kiekvieną dieną jis keldavosi (kėlėsi) anksti*.

The forms of the past simple tense with the verbs of perfective aspect possess the meaning of a single time: *Jis nuėjo į mokyklą labai anksti*. The verbs of imperfective aspect may also be used to express the meaning of a single time action: *Mačiau, kaip jis ėjo į mokyklą*.

The past frequentative tense with the verbs of perfective meaning is used to express perfective repetitive actions: *Kiekvieną dieną jis atsikeldavo anksti*.

3. The meaning of the past frequentative tense cannot be considered a simple iterative since:

- Both perfective and imperfective verbs possess the form of the past frequentative tense: *šoko – šokdavo // šokinėjo – šokinėdavo*. Therefore, one word cannot possess two separate same level affixes (e.g. a word cannot possess two separate case inflections at the same time);
- The relation of the past frequentative tense with the moment of speech (the past frequentative tense cannot express a past action of a non-distant past). It is not possible to say *Aš šiandien jau kelis kartus valgydavau (only valgiau)*;

- There are contexts where the past frequentative tense cannot be replaced by the past simple tense: *Visada gaidys pragysdavo tuo pačiu laiku.*

4. Analytic forms of past tenses with past participles supplement simple forms similarly as prepositional constructions complement the paradigm of case in Lithuanian: performing additional functions they approach the paradigm of simple tenses differently. Analytic forms which are in opposition to simple ones and, thus, do not relate synonymously, and which cannot be replaced by simple forms (unless there is a change in meaning and the destruction of the sentence) are closest to the paradigm of simple tenses. The analytic form expressing an action of a distant past which took place before some other indicated past action cannot be replaced by a simple form: *Tąsyk jis jau buvo įkopęs į visas aukščiausias pasaulio viršūnes, išskyrus Everestą. // He had already climbed all the highest mountain peaks of the world except Everest. Kai mes nuvažiavome jo pasitikti, jis jau buvo nusipirkęs bilietą atgal. // When we went to meet him he had already bought a ticket back.* The past perfect tense is used to refer to past actions which occur before a particular time in the past, thus, it is the equivalent of those forms in English.

Analytic (or compound) forms (especially of perfective meaning) are synonymous with the forms of the past simple tense in all other cases: *Ir aš ten esu buvęs (=buvau), alų midų gėręs (=gėriau) // I have also been there and I have also tasted beer and hard drinks.* The translation into English confirms that as well: the both forms have one equivalent, the present perfect tense (which is used to refer to actions of perfective meaning), in English.

5. Lithuanian analytic forms differ from the corresponding English tenses in respect of free order of the components: in English only an adverb can be inserted between the auxiliary verb and the participle; the auxiliary verb cannot follow the participle; there can be only one negative in the sentence; thus, the auxiliary verb and the participle cannot be negated at the same time; the auxiliary verb cannot connect the participle and the adjective at the same time. However, a relatively free word order in Lithuanian enables to perform all the referred actions with Lithuanian analytic constructions: *Jis tąsyk iš namų išėjęs ir dar negrižęs buvo.*

To jis nebuvo negirdėjęs: žmonės apie šį įvykį tik ir tekalbėjo. Vaikas buvo patėvio sumuštas ir labai nelaimingas.

6. Compound forms with active present tense participles (*buvau beeinąs*) are in continual decline. Besides, they are not in opposition to simple forms. Regular synonymy with the simple forms and the influence of neighbouring languages may be the most significant factor for the decline of the forms. Such forms possess one and the same equivalent in English: *Aš jau buvau beeinanti iš namų, tik atsiminiau neužgesinusi virtuvėje šviesos. Aš jau ėjau iš namų, tik atsiminiau virtuvėje neužgesinusi šviesos. // I was about to leave the house when I remembered I had forgotten to switch off the light in the kitchen.*
7. Participial narration used instead of the indicative mood is not a separate mood in the general paradigm of moods since its meaning is not in the opposition to the meaning of the indicative. Those are regular synonymous forms which can be replaced by the forms of the indicative mood in every context. Consequently the participial narration is in continual decline as well; the modality it expresses remains in the main clause: *Žmonės kalbėjo, kad namai sudegę ligi pamatų // Žmonės kalbėjo, kad namai sudegė ligi pamatų*. Both examples have the same equivalent, i.e. the past perfect tense (which is used to refer to past actions which happened before some moment in the past) in English since the fact that the narrator has heard the information from somebody else and has not witnessed it himself is indicated in the main clause: *People were telling that the house had burned down.*
8. There are two types of indeclinable predicative passive forms of past tense in Lithuanian:
  - Indeclinable predicative passive forms of past tense possess the meaning of active voice and are used synonymously with the forms of active voice: *Jo čia tikrai būta // Jis čia tikrai buvęs // Jis čia tikrai buvo*. They possess one equivalent, the present perfect tense, in English: *he has been here.*
  - Predicative passive participles are used with the dative of the subject: *Man buvo nelaukta, netikėta, nežinoma, nepažįstama ir t.t. // It was sudden to*

me, it was unexpected to me, it was unknown to me, it was unfamiliar to me. The constructions may be transferred into active voice personal ones: *Aš nelaukiau, nesitikėjau, nežinojau // I didn't expect, I didn't hope, I didn't know.* Passive forms are translated as passive; meanwhile, active forms are translated as active into English.

Informacija apie autorę. Saulė Petronienė (g. 1971) 1990 – 1996 metais studijavo anglų filologiją Vilniaus universitete ir įgijo diplomuoto filologo, anglų kalbos ir literatūros dėstytojo kvalifikaciją. 2003 metais įstojo į neakivaizdines kalbotyros krypties doktorantūros studijas Vilniaus universitete Kauno humanitariniame fakultete ir parengė disertaciją „Lietuvių kalbos būtųjų laikų reikšmės ir jų atitikmenys anglų kalboje“ (“The Meaning of Lithuanian Past Tenses and their Equivalents in English“). Doktorantūros studijų metu S. Petronienė parengė tris straipsnius disertacijos tema. Nuo 1999-ųjų S. Petronienė dirba Kauno technologijos universitete Humanitarinių mokslų fakultete užsienio kalbų centre.

PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA

Straipsniai recenzuojamuose tarptautiniuose, užsienio ir Lietuvos periodiniuose, tęstiniuose arba vienkartinuose leidiniuose, įtrauktuose į Lietuvos mokslo tarybos patvirtintą tarptautinių duomenų bazių sąrašą

1. Petronienė, S. (2006) *Dėl veiksmažodžio sudėtinių pradėtinių laikų*. Kalbos kultūra. No.79. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. ISSN 0130-2795. p. 228-232. MLA Modern Language Association International Bibliography <http://www.mla.org>
2. Petronienė, S. (2008) *Grammatical Category of Evidentiality and its Expression in Lithuanian*. Kalbų studijos / Studies about Languages. No.12. Kaunas, Technologija. p. 27-30. ISSN 1648-2824. MLA Modern Language Association International Bibliography <http://www.mla.org>

Straipsniai kituose tarptautiniuose, užsienio ir Lietuvos recenzuojamuose periodiniuose mokslo leidiniuose

1. Petronienė S. (2006) *Lietuvių kalbos būtojo dažninio laiko atitikmenys anglų kalboje // Kalbos vienetų semantika ir struktūra*. p.145-149. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. ISBN 978-9955-18-171-2.